

Drsná matematika III – 7. týden
Závěrečné poznámky k diferenciálním rovnicím;
přehled popisné statistiky

Jan Slovák

Masarykova univerzita
Fakulta informatiky

2. – 6. 11. 2015

Obsah přednášky

- 1 Literatura
- 2 Numerické řešení ODR
 - Eulerova metoda
- 3 Parciální diferenciální rovnice
- 4 Co je statistika?
- 5 Popisná statistika
 - Míry polohy statistických znaků
 - Míry variability statistických znaků

Kde je dobré číst?

- J. Slovák, M. Panák, M. Bulant, Matematika drsně a svižně, Muni Press, Brno 2013, v+773 s., elektronická edice www.math.muni.cz/Matematika_drsne_svizne
- Riley, K.F., Hobson, M.P., Bence, S.J. Mathematical Methods for Physics and Engineering, second edition, Cambridge University Press, Cambridge 2004, ISBN 0 521 89067 5, xxiii + 1232 pp.
- Karel Zvára, Josef Štěpán, Pravděpodobnost a matematická pravděpodobnost statistika, Matfyzpress, 2006, 230pp.

V praxi se setkáváme s postupy, jak přibližně spočítat řešení rovnice, se kterou pracujeme (protože exaktní řešení jsou vzácná).

Už jsme podobné úvahy dělali všude tam, kde jsme se zabývali aproximacemi (tj. zejména lze doporučit porovnání s dřívějšími úvahami o splajnech, Taylorových polynomech a Fourierových řadách).

S trochou odvahy můžeme také považovat diferenční a diferenciální rovnice za vzájemné aproximace. V jednom směru nahrazujeme difference diferenciály (např. u ekonomických nebo populačních modelů), ve druhém pak naopak.

Zastavíme se na chvíli u nahrazování derivací diferencemi.

Nejdříve si však připomeneme obvyklé značení pro zápis odhadů chyb.

Definition

Pro funkci $f(x)$ v proměnné x řekneme, že je v okolí hromadného bodu x_0 svého definičního oboru **řádu velikosti** $O(\varphi(x))$ pro nějakou funkci $\varphi(x)$, jestliže existuje okolí U bodu x_0 a konstanta C taková, že

$$|f(x)| \leq C \cdot |\varphi(x)|$$

pro všechny $x \in U$. Limitní bod x_0 bývá často i nevlastní hodnota $\pm\infty$.

Nejobvyklejší příklady jsou $O(x^p)$ pro **polynomiální řád velikosti** a to v nule nebo v nekonečnu, $O(\ln x)$ pro **logaritmický řád velikosti** v nekonečnu atd. Všimněme si, že logaritmický řád velikosti nezávisí na volbě základu.

Dobrym příkladem je aproximace funkce jejím Taylorovým polynomem řádu k v bodě x_0 . Taylorova věta pro funkce jedné proměnné říká, že chyba této aproximace je $O(h^{k+1})$, kde h je přírůstek argumentu $x - x_0 = h$.

Podobné úvahy jsme dělali i u Fourierových řad.

V případě obyčejných diferenciálních rovnic je nejjednodušším schématem aproximace tzv. Eulerovými polygony. Budeme ji prezentovat pro jednu obyčejnou rovnici s jednou nezávislou a jednou závislou veličinou. Úplně stejně ale funguje pro systémy rovnic, když skalární veličiny a jejich derivace v čase t nahradíme vektory závislé na čase a jejich derivacemi.

Uvažujme tedy opět rovnici (pro jednoduchost a bez újmy na obecnosti prvního řádu)

$$y'(t) = f(t, y(t)).$$

Označme si diskrétní přírůstek času h , tj. $t_n = t_0 + nh$, a $y_n = y(t_n)$. Z Taylorovy věty (se zbytkem druhého řádu) a naší rovnice vyplývá, že

$$y_{n+1} = y_n + y'(t_n)h + O(h^2) = y_n + f(t_n, y_n)h + O(h^2).$$

Jestliže tedy od t_0 do t_n uděláme n takových kroků o přírůstek h , bude očekávaný odhad celkové chyby vyplývající z lokálních nepřesností naší lineární aproximace nejvýše $hO(h^2)$, tj. chyba bude v řádu velikosti $O(h)$. Ve skutečnosti vstupují při výpočtu do hry ještě zaokrouhlovací chyby.

Při numerickém řešení Eulerovou metodou postupujeme tak, že za přibližné řešení považujeme po částech lineární polygon definovaný výše.

U ODR pracujeme s vektorovými rovnicemi

$$F(x, \dot{x}, \ddot{x}, \ddot{\ddot{x}}, \dots) = 0,$$

kde tečky nad vektorem proěmných $x \in \mathbb{R}^n$ označují (násobné) derivace podle dodatečné proměnné t , a cílem je najít křivku $x(t)$ vyhovující po dosazení rovnici. Proměnná t v F nevystupuje pouze proto, že ji vždy umíme schovat do vektorové proměnné x jako souřadnici $x_0 = t$ (s přidanou rovnicí $\dot{x}_0 = 1$).

Velmi často místo toho potkáme ale např. rovnice

$$F((u, u_x, u_y, u_{xx}, u_{xy}, u_{yy}, \dots)) = 0,$$

kde u je neznámá funkce dvou proměnných x a y a indexy naznačují parciální derivace. Už v tomto nejjednodušším případě ale nejsou k dispozici obecné věty o jednoznačnosti a existenci řešení v obdobě k obyčejným diferenciálním rovnicím.

Stejně jako u obyčejných rovnic přitom můžeme také uvažovat vektorové formulace a libovolné počty proměnných (jak pro F tak pro u).

V praxi se nejvíce objevují rovnice prvního a druhého řádu, tj. případy, kdy v definiční rovnici nevystupují parciální derivace řádů vyšších. Jde o velice složitou tematiku, která vyžaduje silné matematické nástroje.

Nejjednodušší zajímavý případ je s jednou skalární funkcí $f(x, y)$ ve tvaru

$$a(u, x, y)u_x + b(u, x, y) = 0,$$

kde a a b jsou známé funkce tří proměnných, u je hledané řešení. Zpravidla takový problém řešíme na nějaké oblasti $D \subset \mathbb{R}^2$ s hranicí ∂D (která bude v tomto případě křivkou).

Přirozený nápad je snažit se najít nějaké řešení podél jednotlivých křivek z vhodné soustavy, které nám vyplní celou oblast D . Díky nulovosti pravé strany se přímo podbízí hleda křivky, na nichž bude řešení u konstantní. Pokud zároveň nebudou tyto křivky tečné k hranici ∂D , budeme umět minimálně na nějakém okolí rozšířit hraniční hodnotu u_0 konstantně podél takové křivky.

Derivací $u(c(t))$ podle t

$$0 = \frac{d}{dt}u(c(t)) = u_x(c(t))\dot{x}(t) + u_y(c(t))\dot{y}(t),$$

což nám dává systém rovnic pro hledané křivky

$$\dot{x} = a(u, x(t), y(t)), \quad \dot{y} = b(u, x(t), y(t)).$$

Ten má pro dostatečně diferencovatelné funkce a , b a každou počáteční podmínku $x(0)$, $y(0)$ právě jedno řešení.

Zkonstruovaným křivkám se říká **charakteristiky** parciální diferenciální rovnice prvního řádu, příslušné soustavě obyčejných diferenciálních rovnic pak **charakteristické rovnice**.

Tím jsme v tomto případě problém vyřešili, protože když už jednou máme řešení charakteristických rovnic, nutně musí být řešení podél nich konstantní a řešení tak skutečně (lokálně) obdržíme. V okamžiku, kdy přidáme pravou stranu rovnice funkci $f(x, y)$ a píšeme $z = u(x, y)$, dává stejný postup dodatečnou podmínku

$$\dot{x} = a(u, x(t), y(t)), \quad \dot{y} = b(u, x(t), y(t)), \quad \dot{z} = f(x(t), y(t))$$

a řešení $z(t) = u(x(t), y(t))$ podél každé charakteristiky $c(t) = (x(t), y(t))$. Skutečně, z naší konstrukce je zaručeno jak $\dot{z} = f$, tak $\dot{z} = u_x \dot{x} + u_y \dot{y}$ a proto je naše rovnice podél charakteristik splněna. To ale obecně neznamená, že takto zkonstruované u je skutečně řešením původního problému. To musíme ověřit zkouškou.

Zkusme si úplně jednoduchý příklad s rovnicí

$$yu_x - xu_y = 0$$

a s počáteční podmínkou $u(x, 0) = x$. Příslušné charakteristické rovnice jsou

$$\dot{x} = y, \quad \dot{y} = -x.$$

Řešení s počáteční podmínkou $x(0) = R, y(0) = 0$ je tvaru

$$x(t) = R \sin t, \quad y(t) = R \cos t, \quad u(t) = R.$$

Takto je dobře definovaná funkce $u(x, y)$ (v polárních souřadnicích) jen lokálně. Jednak to zjevně není diferencovatelná funkce v počátku souřadnic, také ale podél charakteristiky dojdeme z $(R, 0)$ do bodu $(-R, 0)$ a naše u již nebude splňovat počáteční podmínky.

Stejné postupy můžeme (se stejnými potížemi) použít při vyšším počtu proměnných a také s vektorovými hodnotami. Jestliže budeme psát ∇u pro gradient vektorové funkce $u : \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}^k$ a zvolíme libovolnou matici A funkcí $a_{ij}(u, x)$ s n sloupci a ℓ řádky, pak můžeme uvažovat homogenní rovnici

$$A(u, x) \cdot \nabla u = F(u, x).$$

Pro případ matice A s jediným řádkem dostáváme obecnou obdobu předchozího příkladu. Nejblíže chování obyčejných diferenciálních rovnic budeme v případdě, kdy je matice A invertibilní. Pak ji můžeme převést na pravou stranu a dostaneme systém rovnic tvaru

$$\nabla u = G(u, x).$$

V souřadnicích můžeme totéž psát jako

$$u_i^p = \frac{\partial u^p}{\partial x_i}(u, x) = F_i^p(u, x).$$

S počtením počtu podmínek a neznámých zjistíme, že pokud řešení existuje, bude lokálně zadáno počáteční podmínkou v jednom bodě (tj. velmi podobné chování jako v případě obyčejných diferenciálních rovnic). Vcelku přímočará geometrická analýza tohoto problému (tzv. Frobeniova věta) ukazuje, že evidentní nutná podmínka kompatibility

$$\frac{\partial^2 u^p}{\partial x_i \partial x_j} = \frac{\partial F_i^p}{\partial x_j} = \frac{\partial F_j^p}{\partial x_i}$$

je zároveň podmínkou dostatečnou.

Statistika v širším slova smyslu = **jakékoliv zpracování číselných dat o nějakém souboru objektů a jejich (více či méně přehledná) prezentace.**

Podstatou **matematické statistiky** je pro daná data zjišťovat:

- vlastnosti objektů
- věrohodnost odvozených výsledků.

Zpravidla jde o data (cíleně nebo náhodně vybrané) části souboru objektů, jejich následnou analýzu a konečně o vyslovení důsledků pozorování pro celý soubor.

Teorie pravděpodobnosti studuje modely popisující chování abstraktních souborů prostřednictvím **pravděpodobnosti jevů z jevového pole**, matematická statistika studuje skutečné náhodné výběry z nějakého základního souboru a zdůvodňuje **výběr teoretického pravděpodobnostního modelu a kvalitativní informace o jeho parametrech.**

Example

Za soubor objektů vezměme všechny studenty této přednášky, jako číselný údaj můžeme uvažovat

- 1 „průměrný počet bodů“ dosažený při hodnocení tohoto předmětu v poslední písemce,
- 2 průměrnou známku dosaženou u zkoušky z tohoto a z jiných pevně vybraných předmětů,
- 3 číselná data vypovídající o historii dřívějšího studia,
- 4 počet pracovních hodin týdně odpracovaných mimo fakultu.

Samotný aritmetický průměr bodů nám mnoho neřekne ani o kvalitě přednášky ani o kvalitě přednášejícího ani o samotném hodnocení. Zajímá nás např. hodnota, která bude „uprostřed souboru“, tj. počet bodů, pro které je stejně studentů pod ní a nad ní. Obdobně první a poslední čtvrtina, desetina apod. Všem takovým údajům říkáme **statistiky** posuzované veličiny. V uvedených příkladech se jim říká **medián**, **kvartil**, **decil** apod.

Z obecné zkušenosti nebo jako výsledek úvah mimo matematiku víme, jakou „strukturu“ by měla mít sledovaná data. Např. víme, že rozumné hodnocení studentů by mělo mít tzv. **normální rozdělení**. Tento pojem patří do teorie pravděpodobnosti.

Pokud je naše představa oprávněná, pak porovnáním výsledku třeba i docela malého náhodného výběru studentů s teoretickým modelem můžeme zjistit odhad parametrů takového rozdělení a činit závěry, zda je hodnocení „skutečně rozumné“. Zároveň budeme umět popsat věrohodnost našich závěrů.

Daleko zajímavější vývody ovšem můžeme činit, když porovnáním statistik pro různé veličiny budeme moci dovozovat informace o souvislostech. Pokud např. neexistuje žádná doložitelná souvislost mezi historií předchozího studia a výsledky v dané přednášce, je jedním z možných vysvětlení vývod, že je přednáška prostě špatná.

Závěr úvodních úvah:

- V matematice pracujeme s abstraktním matematickým popisem pravděpodobnosti.
- Vývody pro konkrétní soubory dat, pro které je zvolený model relevantní dává matematická statistika.
- Názor, zda je takový popis adekvátní pro konkrétní výběr dat, je také možné podpořit nebo zavrhnout pomocí metod matematické statistiky.

Popisná statistika není matematická disciplína ...

Jde o dlouho řadu zvyklostí/postupů, jak zpracovávat a prezentovat data, a názvů pro jednotlivé typy sestav dat.

Zpravidla pracujeme se **statistickým souborem**, který je sestaven ze **statistických jednotek**. Na statistických jednotkách se pak měří (zjišťují) jednotlivé **statistické znaky**.

Např. souborem mohou být všichni studenti MU, každý zvlášť je pak **statistickou jednotkou**. O těchto jednotkách pak můžeme schraňovat mnoho znaků – např. všechny číselné hodnoty zjistitelné z ISu, jakou mají nejraději barvu, co snědli večer před poslední písemkou, atd.

Základním objektem pro zkoumání jednotlivých znaků je pak **soubor hodnot**. Zpravidla jej máme ve formě uspořádaných hodnot. Uspořádání je buď dáno přirozeně (když jsou hodnotami např. reálná čísla) nebo je můžeme zavést pro určitost (třeba když budeme sledovat barvy, tak je můžeme vyjádřovat v RGB standardu a řadit podle tohoto příznaku).

Statistický popis chce srozumitelně a přehledně sdělit něco o celém souboru. Musíme proto umět jednotlivé hodnoty nějak porovnávat a poměřovat. Potřebujeme tedy nějaké **měřítko**. Podle toho jakého charakteru jsou hodnoty, hovoříme o měřítku:

- **nominálním** (mezi hodnotami není žádný vztah, jde pouze o četnosti možných hodnot, např. politická strana v ČR nebo učitelé MU při zkoumání oblíbenosti);
- **ordinální** (totéž jako předchozí, ale s přidáním uspořádáním, např. počet hvězdiček u hotelu v bedekrech);
- **intervalové** (jde o číselné hodnoty, ale jde o porovnání velikostí, nikoliv absolutní hodnotu, např. u měření teplot je poloha nuly dohodnuta, ale není podstatná);
- **poměrové** (máme pevně stanovené měřítko a nulu, např. většina fyzikálních veličin).

V dalším budeme pracovat se **souborem hodnot** x_1, x_2, \dots, x_n (které vznikly měřením na n statistických jednotkách) a uspořádáme je do **uspořádaného souboru hodnot**

$$x_{(1)}, x_{(2)}, \dots, x_{(n)}.$$

Číslo n nazýváme **rozsah souboru**.

Nejjednodušší je u rozsáhlých souborů znaků, které ale připouští jen málo hodnot uvádět pouze četnosti. Např. při průzkumu preferencí politických stran nebo u prezentace kvality hotelové sítě uvádíme u každé možné hodnoty počet jejích výskytů.

Pokud je i možných hodnot více (nebo dokonce připouštíme kontinuální reálné hodnoty), dělíme často možný rozsah hodnot na vhodný počet intervalů a o statistickém znaku uvádíme četnost hodnot v daných intervalech. Intervalům se často říká **třídy** a počtu znaku ve třídě pak **třídní četnost**.

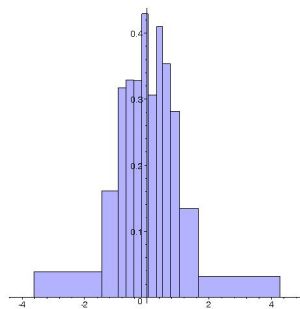
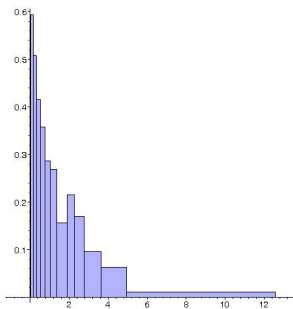
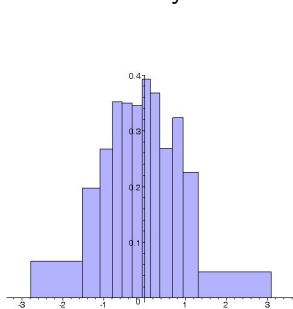
Používáme také **kumulativní třídní četnosti**, které vznikají prostým součtem třídních četností s hodnotami nejvýše jako má daná třída.

Nejčastěji pak uvažujeme střed a_i dané třídy za hodnotu, která ji reprezentuje a hodnota $a_i n_i$, kde n_i je četnost výskytu této třídy představuje celkový příspěvek této třídy. Velmi často také místo četností zobrazujeme relativní četnosti a_i/n , resp. relativní kumulativní četnosti.

Graf, který na jedné ose vynáší intervaly jednotlivých tříd a nad nimi obdélníky s výškou rovnou četnosti se nazývá **histogram**.

Obdobně se znázorňuje kumulativní četnost.

Na obrázku jsou histogramy souborů o rozsahu $n = 500$, které vznikly náhodným generováním dat s rozdělením normálním, χ^2 a studentovým

Míry polohy statistických znaků

Chceme-li velikost hodnot, kolem kterých se jednotlivá pozorování znaků shromažďují používáme většinou následující:

Definition

Nechť (x_1, \dots, x_n) je soubor hodnot měřeného znaku.

- **Průměr** (nebo také výběrový průměr) je dán

$$\bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^m n_j a_j;$$

- **Geometrický průměr** je dán

$$\bar{x}_G = \sqrt[n]{x_1 x_2 \cdots x_n}$$

a má smysl pouze u kladných hodnot znaků.

Definition (pokračování ...)

- Harmonický průměr je dán

$$\bar{x}_H = \left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{1}{x_i} \right)^{-1}$$

a je také definován jen pro kladné hodnoty znaků.

Výběrový průměr je jediný invariantní vůči afinním transformacím, tj. pro libovolné skaláry a, b platí $\overline{(a + b \cdot x)} = a + b \cdot \bar{x}$. Ostatní průměry jsou proto nevhodné pro intervalová měřítka.

Logaritmus geometrického průměru je obyčejný průměr logaritmů znaků. Je obzvláště vhodný pro znaky, které se kumulují multiplikativně, např. úrokové míry. Je-li totiž úroková míra v jednotlivých časových jednotkách $x_i\%$, bude za celé období výsledek takový, jakoby byla konstantní úroková míra $\bar{x}\%$.

Platí $\bar{x}_H \leq \bar{x}_G \leq \bar{x}$.

Medián, kvartil, decil, percentil, ...

Jiný způsob vyjádření míry, jakou hodnotu nabývají znaky je najít pro číslo α mezi nulou a jedničkou takovou hodnotu x_α , aby 100 α % hodnot znaku bylo nejvýše x_α a zbylé byly alespoň x_α . Pokud takový znak není určen jednoznačně, volíme zpravidla průměr mezi dvěma možnými hodnotami. Nejobvyklejší jsou:

- **medián** (často také výběrový medián) definovaný vztahem $\tilde{x} = x_{(\frac{n+1}{2})}$ pro liché n a $\tilde{x} = \frac{1}{2}(x_{(n/2)} + x_{(n/2+1)})$;
- **dolní a horní kvartil** $Q_1 = x_{0,25}$ a $Q_3 = x_{0,75}$;
- **p -tý kvantil** (též výběrový kvantil nebo percentil) x_p , kde $0 < p < 1$ (zpravidla zadaný na dvě desetinná místa).

Lze se setkat také s hodnotou **modus**, která udává hodnotu znaku s největší četností.

Míry variability statistických znaků

Rozumným požadavkem na jakoukoliv míru variability je její invariance vůči konstantním posunutím.

Definition

- **Rozptyl** souboru znaků x je definován vztahem

$$s_x^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x}_i)^2 = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^m n_j (a_j - \bar{x})^2$$

případně v jmenovateli zlomku používáme $(n - 1)$.

- **Směrodatná odchylka** je dána jako odmocnina z výběrového rozptylu.
- **Rozpětí výběru** je $R = x_{(n)} - x_{(1)}$, **kvartilové rozpětí** je $Q = Q_3 - Q_1$.

Rozptyl

je „zprůměrovaný kvadrát“ standardní euklidovské vzdálenosti vektoru výběrových hodnot od jejich střední hodnoty. Díky této definici se chová velice přirozeně a budeme se s ním často potkávat. Používá se také tzv. **průměrná odchylka**

$$d_x = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n |x_i - \bar{x}|.$$

Všimněme si, že tady jde o skutečný průměr vzdáleností hodnot znaků, ovšem od mediánu!

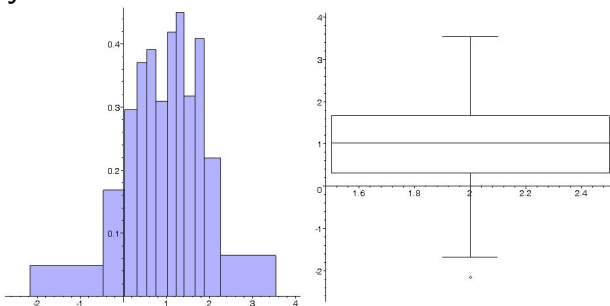
Následující věta říká, proč zrovna tyto míry volíme:

Theorem

- Funkce $S(t) = (1/n) \sum_{i=1}^n (x_i - t)^2$ nabývá svého minima pro $t = \bar{x}$, tj. pro výběrový průměr.
- Funkce $D(t) = (1/n) \sum_{i=1}^n |x_i - t|$ nabývá svého minima pro $t = \tilde{x}$, tj. pro medián.

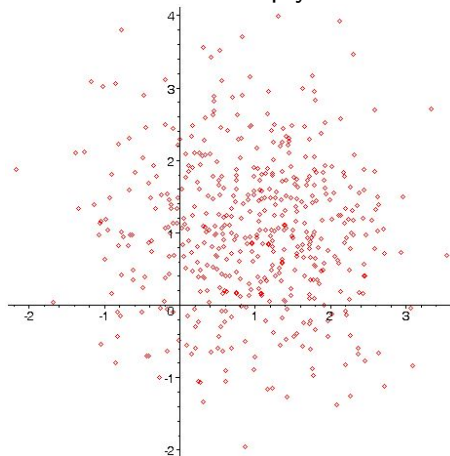
Diagramy

Pro rychlé vstřebávání složitější strukturovaných informací je člověk skvěle vybaven zrakově. Proto se pro zobrazení statistiky jednotlivých znaků nebo jejich korelací používá mnoho standardizovaných nástrojů. Jedním z nich jsou tzv. **krabicové diagramy**.

Střední linka je medián, kraje boxu jsou kvartily, "packy" ukazují 1,5 kvartilového rozsahu, ne však víc než kraje rozsahu výběru, případné hodnoty mimo jsou přímo naznačeny body.

Běžné zobrazovací nástroje nám umožňují dobře vidět případné závislosti dvou výběrů zjištěných znaků. Např. na obrázku jsou za souřadnice voleny hodnoty ze dvou nezávislých výběrů z normálních rozdělení se střední hodnotou 1 a rozptylem 1.

Entropie

Variabilitu chceme postihnout i u nominálních typů znaků. K dispozici máme jen třídící četnosti a můžeme tedy relativní četnost i -té třídy, $p_i = \frac{n_i}{n}$, vnímat jako pravděpodobnost, že náhodně vybraný prvek bude v této třídě.

Podbízí se pro datový soubor x definovat

$$H_X = \sum_{i=1}^n p_i F(p_i),$$

kde F je zatím neznámá funkce.

Je-li $p_k = 1$ a ostatní $p_j = 0$, pak je variabilita je nulová. chceme proto $F(1) = 0$.

Celkem přirozeně chceme pro soubor znaků Z tvořený dvojicemi znaků ze souborů X a Y (např. můžeme na statistických jednotkách-osobách sledovat barvu očí a barvu vlasů), aby variabilita znaků z byla součtem variabilit jednotlivých znaků, tj. požadujeme $H_Z = H_X + H_Y$.

Známe relativní třídň četnosti p_i pro znaky v souboru X a q_j pro znaky souboru Y . Relativní třídň četnosti pro Z jsou

$$r_{ij} = \frac{n_i m_j}{nm} = p_i q_j$$

a požadujeme tedy rovnost

$$\sum_{i,j} p_i q_j F(p_i q_j) = \sum_i p_i F(p_i) + \sum_j q_j F(q_j).$$

Díky tomu, že p_i a q_j jsou relativní četnosti a tedy dávají v součtu 1, můžeme pravou stranu rovnosti přepsat jako

$$\left(\sum_j q_j\right)\left(\sum_i p_i F(p_i)\right) + \left(\sum_i p_i\right)\left(\sum_j q_j F(q_j)\right).$$

$$\sum_{i,j} p_i q_j F(p_i q_j) = \sum_{i,j} p_i q_j (F(p_i) + F(q_j)).$$

Tomuto požadavku vyhovuje jakýkoliv konstantní násobek logaritmu při kterémkoliv pevně zvoleném základu $a > 1$ (a lze ukázat, že jiná spojitá řešení F neexistují).

Poněvadž je $p_i \leq 1$, je jistě $\ln p_i \leq 0$. My však chceme variabilitu nezápornou, zvolíme proto za funkci F logaritmickou funkci s násobkem -1 . Taková volba také automaticky splňuje náš požadavek $F(1) = 0$.

Definition (Entropie)

Míru variability znaků v nominálním měřítku vyjadřujeme pomocí **entropie**. Je dána vztahem

$$H_X = - \sum_{i=1}^k \frac{n_i}{n} \ln\left(\frac{n_i}{n}\right),$$

kde k je počet tříd ve výběru. Kromě přirozeného logaritmu se často také setkáváme (např. teorii informace) se stejným vztahem ale s logaritmem při základu 2.

Často se také místo H_X pracuje s veličinou

$$e^{H_X} = \prod_i p_i^{-p_i},$$

případně totéž s jiným zvoleným základem pro logaritmus.

Pro výběr X s k stejně velkými třídami četnostmi je

$$e^{H_X} = \left(\left(\frac{1}{k}\right)^{-\frac{1}{k}}\right)^k = k, \text{ nezávisle na velikosti výběru.}$$